Солмаз ***САДЫГОВА***
аспирант

"ӘКИНЧИ" ГӘЗЕТИ АЗӘРБАЈЧАНЫН ИЛК МИЛЛИ ДӨВРИ МӘТБУАТЫ КИМИ

XIX әсрин икинчи јарысында Азәрбајчанда ичтимаи, фәлсәфи вә елми фикрин көркәмли нүмајәндәләриндән олан Һәсәнбәј Зәрдаби мөвһумат вә орта әср керилијинин һөкм сүрдүјү, күтләләрин чәһаләт вә зүлмәт ичәрисиндә боғулдуғу бир дөврдә маариф мәш'әлини јандыранлардан олмушдур. "Маарифдән, елмдән мәһрум бир халг ишыгдан мәһрумдур"[1] дејән Зәрдабинин бүтүн һәјаты халгын маарифләнмәси иши илә сых сурәтдә бағлы иди.

Зәрдаби доғма дилдә чыхан гәзети "јухулу гардашларыны гәфләт јухусундан ојатмаг" јолунда кәсәрли васитә кими гијмәтләндирирди.[2] Мәһз буна көрә дә о, белә бир мәфкурә силаһыны әлдә етмәк үчүн һәр чүр чәтинликләрә синә кәрир, узун әзаб-әзијјәтдән сонра, 1875-чи ил ијул ајынын 22-дә Азәрбајчан дилиндә илк гәзетимиз "Әкинчи"нин нәшринә мүвәффәг олур.

"Әкинчи" гәзетинин нәшри халгымызын мәдәнијјәт тарихиндә әламәтдар һадисә иди. Бунунла Азәрбајчан дилиндә дөври мәтбуатын әсасы гојулду. Аз мүддәт әрзиндә гәзет габагчыл фикирләрин мәркәзинә чеврилди.

Һ.Зәрдаби тәәссүф һисси илә јазырды: "Әкинчи" гәзети бина олунаначан бизим һеч бир гәзетимиз ја журналымыз олмајыб".[3]

Гәзет нәшр етмәк, көрүндүјү кими, һ заман үчүн мисли-бәрабәри олмајан, тәсәввүрә сығмаз мүшкүл бир иш иди. Мәһз бу сәбәбдән дә дөврүн маарифпәрвәр зијалылары, о чүмләдән Сејид Әзим, Мәмнун Әлгәдари вә б. Һ.Зәрдабинин чар һөкумәтиндән гәзет чыхармаг үчүн ичазә алмасыны фөвгәл'адә бир һа-

дисә кими гијмәтләндирмишләр.[4]

Һәсәнбәј Зәрдаби доғма ана дилиндә китаб чапыны, милли мәтбәәләрин јарадылмасыны, савадлы нәшријјат ишчиләри һазырланмасыны арзулајыр, "Әкинчи"нин мүрәттиб вә чапчыја мөһтач олдуғуну сөјләјирди: "Санијән, бизим мәхсус чапханамыз јохдур. Гәзетимиз Губернски правленијанын чапханасында басылыр. Әлбәттә, өзкәләр бизим ишә өзүмүз кими чан јандырмајыр вә бу барәдә олан кәсрләр бизим тәгсиримиз дејил. Пәс бизә диггәт едәнләр, бу гәзетин кәсрини көрәндә күлмәјин, күлмәк јери дејил. Сиз ағлајын ки, бизим мүсәлманларын бирчә гәзети дә басдырмаға адамы јохдур."[5]

Ајда ики нөмрәси чыхан "Әкинчи"нин беш даими шө'бәси вар иди. Бунлар "Дахилијјә", "Әкин вә зираәт хәбәрләри", ("Әф'али-әһли-давәт"), "Елм хәбәрләри", "Мәктубат", "Тазә хәбәрләр" адланырды.

Гәзетин чәми 56 нөмрәси чыхмышды. Илк нөмрәси дөрд вәрәг чап олунмушдур. 14 апрел 1876-чы ил тарихли 7-чи нөмрәсиндән башлајараг, гәзет, әввәлкинә нисбәтән бөјүк форматда үч сүтунла бурахылырды.

Үчиллик нәшри дөврүндә "Әкинчи" сәһифәләриндә 1000-дән чох мәгалә, мәктуб, хәбәр, ше'р вә саир мүхтәлиф жанрлы, дәрин мәзмунлу материаллар дәрч олунмушдур. Онларын мәзмунуну халгын көзүнү ачмаг, ону елмә, мәдәнијјәтә говушдурмаг идејалары тәшкил едирди. Буна көрә дә тәсадүфи дејилдир ки, халгын мүтәрәгги нүмајәндәләри "Әкинчи"нин фәалијјәтинә јүксәк гијмәт вердикләри һалда, мүлкәдарлар, бәјләр, руһаниләр, чар чиновникләри гәзетә дүшмән мүнасибәти бәсләјирдиләр. Зәрдаби өз һәмфикирләри вә мәсләк достлары илә бирликдә иртичачылар әлејһинә кәскин мүбаризә апарырды. Лакин "Әкинчи"нин маарифчилик фәалијјәтиндән јалныз имтијазлы, феодал зүмрәләринин нүмајәндәләри дејил, һәм дә чар һөкумәти нараһат олмаға башлады. Гәзет үзәриндә Бакы губернатору тәрәфиндән сон дәрәчә чидди нәзарәт гојулду. Зәрдаби "Сијаси чәһәтчә тәһлүкәли вә е'тибарсыз" е'лан едиләрәк, кизли вә ашкар тә'гибләрә мә'руз галды. Нәһајәт, чәһаләт вә зүлмәт ичәрисиндә илк дәфә јандырылмыш мәш'әл сөндүрүлмәли олду. "Әкинчи"нин 1877-чи ил сентјабр ајынын 29-да чыхмыш 20-чи нөмрәсиндә охучулар белә бир е'лан көрдүләр: "Биз нахош олдуғумуза көрә бу илин ахырынчы нөмрәләри өз вахтында чыхмајачаг вә онларын һачан чыхмағы мә'лум дејил".[6] Бу, "Әкинчи"нин сон сөзү олду. Гәзет гаракүруһчу гүввәләрин фитнә-фәсады илә бағланды. "Әкинчи" сусдурулдуса да, идејалары сонракы демократик гәзетләрдә өз әксини тапды.

"Әкинчи" гәзети вә онун јарадычысы Һ.Зәрдаби һаггында бир чох мүәллифләрин китаблары чап олунмушдур[7]. Лакин бу сәтирләрин мүәллифи "Әкинчи" гәзетинин библиографијасына даир тәртиб олунмуш мөвчуд библиографик көстәричиләр һаггында мә'лумат вермәји гаршысына мәгсәд гојмушдур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, дөври мәтбуатымызын илк гарангушу, XIX әср Азәрбајчан ичтимаи-сијаси һәјатынын ајнасы олан "Әкинчи" гәзетинин мәтни јени әлифбаја көчүрүләрәк китаб шәклиндә нәшр олунмушдур[8].

Китаб Азәрбајчан Елмләр Академијасы Низами адына Әдәбијјат Институтунун мәтншүнаслыг шө'бәсиндә һазырланмышдыр. Нәшрин үмуми рәһбәри, редактору вә мүгәддимәнин мүәллифи биолокија елмләри доктору Әзиз Мирәһмәдовдур. "Әкинчи"нин мәтнини јени әлифбаја филолокија елмләри намизәди Туран Һәсәнзадә көчүрүб чапа һазырланмыш вә онун адлар көстәричисини тәртиб етмишдир.

Азәрбајчан мәтбуаты тарихиндә бөјүк рол ојнамыш "Әкинчи"нин долғун идеја вә мәзмунуну кениш охучу күтләсинә чатдырмаг зәрури мәсәлә кими гаршыја гојулмуш вә гәзетин көстәричиси тәртиб олунмушду.

1963-чү илдә "Әкинчи" гәзетинин тәркибини ачан ики аналитик библиографик көстәричи тәләб олунмушдур. Онлардан биринчиси "Әкинчи" гәзетинин көстәричиси адланыр.

Көстәричинин әввәлиндә "Бир нечә сөз" башлығы алтында вәсаитин тәртиб олунмасы, тәркиби һаггында мә'лумат верилир.

Гәзетдә дәрч едилмиш јазылар шө'бәләр үзрә груплашдырылмышдыр. Илк шө'бә олан "Дахилијјә"дән сон шө'бә сајылан "Тазә хәбәрләр"ә гәдәр һамысы ардычыл олараг верилир: бир шө'бәнин мәнзәрәси көстәрилдикдән сонра башгасы тәсвир едилир. Гәзет нөврәсинин чыхдығы ил сәһифәнин ортасында, мәтндән мүнасиб мәсафәдә верилир. Гәзетин чыхма тарихини (күнү, ајы) көстәричинин сонуна әлавә олунмуш чәдвәлдән өјрәнмәк олар.

Көстәричинин бу гајда илә тәртиб олунмасы гәзетин ајры-ајры шө'бәләринин нә вахт мејдана кәлдијини, давамыны, һабелә характер вә мәзмунуну даһа габарыг көстәрмәјә көмәк едир.

"Дахилијјә" шө'бәсинин материалларыны-баш мәгаләләри

редактор өзү јазырды. "Әкин вә зираәт хәбәрләри", "Әф'али-әһли-дәһат" вә "Тазә хәбәрләр" шө'бәләриндә чап олунан мәгалә вә хәбәрләрин (бә'зи имзалы вә имзасыз јазылар истисна едилмәклә) чохусуну јенә дә Зәрдаби һазырлајырды. Бир сөзлә гәзетдәки имзасыз јазыларын әксәријјәти Зәрдаби гәләминин мәһсулу иди. Бурада имзасыз материалларын ким тәрәфиндән јазылдығы көстәрилмир. Мүәллифләрин имзалары гәзетдә нә шәкилдә кетмишсә, еләчә дә сахланылыр. Онлар тез-тез нәзәрә чарпсын дејә гара шрифтләрлә верилир. Шө'бәдә ики вә даһа чох-чох јазы олдугда "а", "б" вә с. ишарәләрлә көстәрилир. Мүәллифли јазыларда имзалар һәмин ишарәләрдән габагда кедир. Тәк јазыларда исә (имзалы вә ја имзасыз) бу ишарәләр гојулмур. "Мәтбуат" шө'бәсиндәки мүрәккәблији нәзәрә алараг бурадакы имзасыз јазыларын әввәлинә бә'зи ишарәләр әлавә олунур. Ејни мәсәлә барәдә дәрч олунмуш јазылар ("Мәтбуат" вә "Тазә хәбәрләр" шө'бәләри истисна олунмагла) јери кәлдикчә шө'бәләр дахилиндә чәмләшдирилир. "Тазә хәбәрләр" шө'бәсиндә исә материалларын һәчмчә кичик, сајча чох олдуғуну нәзәрә алан тәртибчи онлары аид олдуглары мөвзулар үзрә груплашдырылмышдыр. О бири шө'бәләрдән фәргли олараг бурадакы хәбәрләрин мигдары мө'тәризә ичәрисиндә ихтисар һалда рәгәмлә гејд олунур.

Көстәричидә гәзетин һеч бир шө'бәсинә дахил олмајан јазылар - мәгалә вә мәктублар, ше'рләр, редаксија гејдләри (билдириш, мә'лумат, дүзәлиш), һәтта е'ланлар да нәзәрдән гачмамышдыр.

Көстәричинин "әлавәләр" һиссәсинә бә'зи мәтләбләри ајдынлашдыран гејдләри, гәзетин мүхбирләри вә онларын фәалијјәтини әкс етдирән сијаһыны, нөмрәләрин чыхма тарихини көстәрән чәдвәли вә "Әкинчи"јә аид олан әлавә нүсхәләр һаггында мүлаһизәләри дахил едилмишдир.

Һаггында бәһс олунан көстәричи "Әкинчи" гәзети илә марагланан һәр кәс үчүн, хүсусән али мәктәб тәләбәләри үчүн лазыми вәсаит һесаб олунур. "Әкинчи" гәзетинин изаһлы библиографијасы" 1963-чү илдә Садыг Һүсејнов тәрәфиндән тәртиб олунмушдур. (10)

Көстәричинин "Бир нечә сөз"үндә дејилир: "Илк милли Азәрбајчан гәзети олан "Әкинчи" ики һәфтәдә бир дәфә нәшр едилирди. Илк нөмрәси ијул ајынын 22-дә чыхан гәзетин 1875-чи илдә 12, 1876-чы илдә 24, 1877-чи илдә исә 20 нөмрәси чыхмышдыр".

"Әкинчи" гәзетинин дөрд шө'бәси көстәрилмишдир: "Дахилијјә", "Әкин вә зираәт хәбәрләри", "Елм хәбәрләри", "Тазә хәбәрләр".

Библиографик көстәричидә гәзетдә кедән материалларын изаһы верилир, кизли имзалар, јахуд имзасыз мәгаләләрин мүәллифләри мүәјјәнләшдирилир. Гәзетдә кедән бүтүн имзалар олдуғу кими сахланылыр. Кизли имзалар, јахуд имзасыз мәгаләләрин мүәллифләри мө'тәризәләрдә ајдынлашдырылыр. Мүәллифи мүәјјәнләшдирмәк мүмкүн олмадыгда үмуми сыра нөмрәсиндән сонра үч нөгтә гојулур. Материалларын мүхтәсәр имзасындан сонра мәгаләләрдән имласыны сахламаг шәрти илә ситат шәклиндә бә'зи нүмунәләр дә верилир. Бә'зи һалларда орфографик чәһәтдән јанлыш олан сөзләр тәсһиһ едилир. Библиографијада гәзет илләр үзрә ајрылмыш, јә'ни гәзетин иллик комплекти ајры-ајрылыгда көтүрүлмүш вә бурадакы материаллар әлифба сырасы илә тәтриб олунмушдур. Китабын сонунда "Әкинчи"дә иштирак едән мүәллифләрин адлар чәдвәли вә библиографијада мөвзу үзрә јерләшән материалларын көстәричиси дә верилмишдир.

"Әкинчи" гәзетинин изаһлы библиографијасы" адлы аналитик библиографик көстәричидә 837 адда мәнбәнин библиографик тәсвири верилмишдир. Көстәричидән истифадәни асанлашдырмаг мәгсәдилә "Мөвзу көстәричиси" адлы көмәкчи апарат верилмишдир. "Мөвзу көстәричиси" ашағыдакы бөлмәләрдән ибарәтдир:

1) Бәдии парчалар
2) Дахилијјә
3) Е'лан хәбәрләри
4) Елм хәбәрләри
5) Әкин вә зираәт хәбәрләри
6) Мәтбуат
7) Тазә хәбәрләр

Гејд олунан көстәричидә башга бир апарат: "Әкинчи" гәзетиндә иштирак етмиш мүәллифләрин адлары" верилмишдир. Ајдындыр ки, бу көмәкчи көстәричиләр билиографик мәбә үзрә ахтарышы даһа да асанлашдырыр.

"Әкинчи" һәлә мүкәммәл өјрәнилмәмиш бир тарихдир. Гәзетин сүтун-сүтун материаллары бизә беләә гәнаәтә кәлмәјә әсас верир ки, Зәрдаби надханлары, көһнәпәрәстләри вә с. кими "мүзүр шәхсләри" тарихин бу ибрәт сүтунларына "бағлајыб" мүһакимә етмишдир.

Белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, тәкчә баниси, редактору, мүәллифләри дејил, мәзмуну, идеја истигамәти, дили, полиграфик базасы, охучулары да нәшр олундуғу торпагла бағлы олан, онун мә'нәви вә мадди һәјатына әсасланан, илк нөвбәдә доғма һәмвәтәнләрә хидмәт едән биринчи гәзетимиз "Әкинчи" Азәрбајчан милли мәтбуаты тарихиндә мүһүм рол ојнамыш вә халгымызын тарихинә гызыл һәрфләрлә јазылмышдыр.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. Мәммәдов В. "Әкинчи" гәзетинин көстәричиси". - Б.: АДУ, 1963. - С./
2. Јенә орада. - С. 3
3. Ахундов Н.Ф. Азәрбајчан мәтбуатынын илки. - Б., 1976. - С. 19
4. Јенә орада. - С. 19
5. Јенә орада. - С. 38
6. Рүстәмов И.Һәсәнбәј Зәрдаби. -Б.: Кәнчлик, 1969. - 187 с.; Чавадова Е. Сәтирләрдә дөјүнән үрәк Б.: Азәрнәшр, 1988. - 160 с.; Ахундов Н.Азәрбајчан мәтбуатынын илки. -Б., 1976. 42 с. вә с.
7. "Әкинчи" (1875-1877): Там мәтни (Тәрт. ед. Туран Һәсәнзадә.) - Б.: Азәрнәшр, 1979. - 464 с.
8. Һүсејнов С. "Әкинчи" гәзетинин изаһлы библиографијасы. - Б., 1963. - 94 с.
9. Јенә орада. - С. 3
10. Зәкијев И. Әсәрләрин әкс-сәдасы - Б.: Азәрнәшр, 1992. - С. 117.